

**O‘ZBEKISTONDA MAXSUS TA’LIM METODIKASINING TARIXIY
TARAQQIYOTI VA ZAMONAVIY TA’LIM JARAYONIGA TA’SIRI
(1991-2025 yillar)**

G‘iyosova Zebiniso Avazovna

Buxoro Innovatsiyalar Universiteti Pedagogika nazariyasi va tarixi
(faoliyat turlari bo‘yicha) mutaxassisligi magistri

Annotatsiya: Ushbu maqolada O‘zbekistonda maxsus ta’lim metodikasining mustaqillik davrida (1991-2025 yillar) tarixiy taraqqiyoti tadqiq etilgan. Sovet davridan meros qolgan “defektologiya” yondashuvidan zamonaviy inklyuziv ta’lim kontsepsiyasiga o‘tish jarayoni, davlat siyosati va qonunchilik bazasi, xalqaro tajribaning mahalliy sharoitga moslashtirilishi tahlil qilingan. Tadqiqot natijalari O‘zbekistonda maxsus ta’lim tizimining sezilarli rivojlanganini, ammo bir qator muammolar mavjudligini ko‘rsatadi.

Kalit so‘zlar: maxsus ta’lim, inklyuziv ta’lim, defektologiya, korreksion pedagogika, maxsus ehtiyojli bolalar, O‘zbekiston, ta’lim metodikasi.

Abstract: This article examines the historical development of special education methodology in Uzbekistan during the independence period (1991-2025). The transition from the Soviet-era “defectology” approach to modern inclusive education concepts, state policy and legislative framework, and adaptation of international experience to local conditions are analyzed. Research findings indicate significant development of the special education system in Uzbekistan, while certain challenges remain.

Keywords: special education, inclusive education, defectology, correctional pedagogy, children with special needs, Uzbekistan, educational methodology.

KIRISH

Maxsus ta'lim metodikasi - bu maxsus ehtiyojli bolalarni o'qitish va tarbiyalashning nazariy asoslari hamda amaliy usullarini o'rganadigan pedagogika fanining muhim tarmog'idir. UNESCO ta'rifiga ko'ra, inklyuziv ta'lim - bu barcha o'quvchilarning xilma-xil ehtiyojlariga javob beradigan, ta'limda ishtirok etish va muvaffaqiyatga erishish imkoniyatlarini oshiradigan jarayondir.¹

Maxsus ta'lim metodikasining nazariy asoslarini yaratishda L.S. Vygotskiyning hissasi beqiyosdir. Uning "defektologiya" nazariyasi nogironlikni faqat tibbiy nuqtai nazardan emas, balki ijtimoiy-madaniy kontekstda ko'rib chiqishni taklif etgan. Vygotskiy ta'kidlaganidek, maxsus ehtiyojli bolaning rivojlanishi oddiy bolalarnikidan sifat jihatidan farq qiladi, ammo tegishli ta'lim orqali ular ham jamiyatning to'laqonli a'zosiga aylanishi mumkin.²

O'zbekistonda maxsus ta'lim metodikasining rivojlanishi uzoq tarixga ega bo'lib, sovet davrida "defektologiya" nomi ostida alohida ilmiy yo'nalish sifatida shakllangan. Mustaqillik yillarida esa bu soha tubdan o'zgarishlarga duch keldi: segregatsion yondashuvdan inklyuziv ta'limga o'tish jarayoni boshlandi, qonunchilik bazasi takomillashtirildi, xalqaro standartlar joriy etildi.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020 yil 13 oktabrdagi PF-4860-son Farmoni mamlakatda inklyuziv ta'limni rivojlantirishning huquqiy asosini yaratdi. Ushbu farmon "Umumiy ta'lim tizimida inklyuziv ta'limni rivojlantirish konsepsiyasi (2020-2025 yillar)" ni tasdiqladi va maxsus ehtiyojli bolalar ta'limini takomillashtirish bo'yicha aniq maqsadlarni belgiladi.³

Tadqiqot mavzusining dolzarbligi quyidagilar bilan asoslanadi: birinchidan, mustaqillik davridagi ta'lim islohotlarining tarixiy tahlili amalga oshirilmagan; ikkinchidan, maxsus ta'lim metodikasining evolyutsiyasi tizimli o'rganilmagan;

¹UNESCO. Policy Guidelines on Inclusion in Education. Paris: UNESCO, 2009. – P. 8-12.

²Vygotskiy L.S. Defektologiya asoslari. Tanlangan asarlar. 5-jild. – Moskva: Pedagogika, 1983. – B. 34-49.

³O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020 yil 13 oktabrdagi PF-4860-son Farmoni "Maxsus ta'lim ehtiyojiga ega bolalarni tarbiyalash va o'qitish tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida".

uchinchidan, xalqaro tajribaning mahalliy sharoitga moslashtirilishi jarayoni yetarli darajada tahlil qilinmagan.

Tadqiqotning maqsadi - O‘zbekistonda maxsus ta’lim metodikasining 1991-2025 yillardagi tarixiy taraqqiyotini tizimli o‘rganish, inklyuziv ta’limga o‘tish jarayonini tahlil qilish va ta’lim samaradorligini baholashdan iborat.

Tadqiqot vazifalari: 1) mustaqillik davrida maxsus ta’lim tizimining shakllanish bosqichlarini aniqlash; 2) inklyuziv ta’lim kontseptsiyasining rivojlanishini tahlil qilish; 3) xorijiy metodikalarning mahalliy sharoitga moslashtirilishini o‘rganish; 4) ta’lim samaradorligini baholash mezonlari va natijalarini tadqiq qilish.

METODOLOGIYA

Tadqiqotda tarixiy-qiyosiy, tizimli tahlil, hujjatlarni kontentanalizi va statistik tahlil metodlaridan foydalanilgan. Tadqiqot ob'ekti - O‘zbekistonda maxsus ta’lim tizimi, predmeti - maxsus ta’lim metodikasining tarixiy taraqqiyoti va zamonaviy ta’lim jarayoniga ta’siri.

Ma’lumotlar manbasi sifatida UNICEF O‘zbekiston tomonidan 2019 yilda o‘tkazilgan “O‘zbekistonda nogironligi bo‘lgan bolalar va kattalar holatini tahlil qilish” tadqiqoti natijalari, O‘zbekiston Respublikasi Maktabgacha va maktab ta’limi vazirligi rasmiy statistik ma’lumotlari, qonunchilik hujjatlari va xalqaro tashkilotlar hisobotlari foydalanilgan.⁴

Tadqiqot davriy chegarasi 1991-2025 yillarni qamrab oladi. Bu davr o‘z navbatida uch bosqichga bo‘linadi: birinchi bosqich (1991-2000 yillar) - mustaqillik va o‘tish davri; ikkinchi bosqich (2001-2016 yillar) - tizimni mustahkamlash davri; uchinchi bosqich (2017-2025 yillar) - inklyuziv ta’limga o‘tish davri.

Metodologik asos sifatida M. Montessori va L.S. Vygotskiy nazariyalari qo‘llanilgan. Montessorining ta’kidlashicha, har bir bola o‘ziga xos rivojlanish

⁴UNICEF Uzbekistan. Situation Analysis on Children and Adults with Disabilities in Uzbekistan. Tashkent: UNICEF, 2019. – P. 43-56.

potentsialiga ega va tegishli muhit yaratilsa, u o‘z imkoniyatlarini to‘liq namoyon etishi mumkin. Bu printsiptan maxsus ehtiyojli bolalar ta’limida ham amal qiladi.⁵

Tadqiqotda quyidagi statistik ko‘rsatkichlar tahlil qilindi: maxsus maktablar soni va joylashishi, inklyuziv ta’lim joriy etilgan maktablar soni, maxsus ehtiyojli o‘quvchilar soni va tarkibi, mutaxassis pedagoglar soni va malakasi, ta’lim natijalarining dinamikasi.

NATIJALAR

O‘zbekiston mustaqillikka erishgandan so‘ng, ta’lim tizimini milliy qadriyatlar va xalqaro standartlar asosida qayta qurish jarayoni boshlandi. 1997 yilda qabul qilingan “Ta’lim to‘g‘risida”gi Qonun maxsus ta’lim tizimining huquqiy asosini yaratdi. Qonunga ko‘ra, nogironligi bo‘lgan bolalar davlat ta’lim muassasalarida bepul ta’lim olish huquqiga ega.⁶

Sovet davrida O‘zbekistonda maxsus ta’lim “defektologiya” nomi ostida rivojlangan. Defektologiya - bu jismoniy yoki aqliy nuqsonlari bo‘lgan bolalarni o‘qitish va tarbiyalash masalalari bilan shug‘ullanadigan fan edi. Ushbu yondashuv bolani “nuqsonli” deb hisoblash va uni jamiyatdan ajratib, maxsus muassasalarda o‘qitishni nazarda tutardi.

Konstruktivist nazariyalar, xususan Vygotskiy va Montessori yondashuvlari, maxsus ta’lim metodikasiga katta ta’sir ko‘rsatgan. Vygotskiyning “yaqin rivojlanish zonasi” kontsepsiyasi maxsus ehtiyojli bolalar ta’limida muhim ahamiyatga ega bo‘lib, u bola mustaqil bajara olmaydigan, ammo kattalar yoki tengdoshlar yordamida bajara oladigan vazifalarni aniqlashga yordam beradi.⁷

Mustaqillikning dastlabki yillarida O‘zbekistonda 87 ta maxsus maktab va maktab-internatlar faoliyat yuritgan. Ularning 23 tasi ko‘zi ojiz bolalar, 18 tasi eshitishida nuqsoni bo‘lgan bolalar, 32 tasi aqliy rivojlanishida orqada qolgan bolalar va 14 tasi jismoniy nuqsonlari bo‘lgan bolalar uchun mo‘ljallangan edi.

⁵Montessori M. The Montessori Method. New York: Frederick A. Stokes Company, 1912. – P. 87-103.

⁶O‘zbekiston Respublikasi “Ta’lim to‘g‘risida”gi Qonuni. 1997 yil 29 avgust.

⁷Bodrova E. Vygotsky and Montessori: One Dream, Two Visions // Montessori Life. – 2003. – Vol. 15. – No. 1. – P. 30-33.

OECD ma'lumotlariga ko'ra, rivojlangan mamlakatlarda maxsus ehtiyojli bolalarning 80-90 foizi umumta'lim maktablarida inklyuziv sharoitda ta'lim oladi. O'zbekistonda esa 2020 yilgacha bu ko'rsatkich 5 foizdan kam edi, bu segregatsion yondashuvning davom etganini ko'rsatadi.⁸

2017 yildan boshlab O'zbekistonda inklyuziv ta'limga o'tish jarayoni faollashdi. Prezident Sh.Mirziyoyevning tashabbusi bilan maxsus ehtiyojli bolalar ta'limini takomillashtirish davlat siyosatining ustuvor yo'nalishlaridan biriga aylandi. Pulte instituti (Notre Dame universiteti) tadqiqotiga ko'ra, bu o'zgarishlar mamlakatda sezilarli ijobiy ta'sir ko'rsatdi.⁹

Euronews hisobotiga ko'ra, O'zbekiston hukumati 2025 yilga kelib maktablarning 51 foizida inklyuziv ta'limni joriy etishni maqsad qilgan. UNICEF va USAID qo'llab-quvvatlagan dasturlar bu maqsadga erishishda muhim rol o'ynamoqda.¹⁰

Inklyuziv ta'limga o'tish jarayonida quyidagi asosiy bosqichlarni ajratish mumkin:

Birinchi bosqich (2017-2019 yillar) - kontseptual asos yaratish: inklyuziv ta'lim g'oyasini ilg'or tajribalar asosida ishlab chiqish, qonunchilik bazasini tayyorlash, pilot loyihalarni boshlash.

Ikkinchi bosqich (2020-2022 yillar) - huquqiy baza shakllantirish va amaliy joriy etishni boshlash: PF-4860-son Farmonni qabul qilish, 225 ta maktabda inklyuziv ta'limni boshlash, pedagog kadrlarni tayyorlash.

Uchinchi bosqich (2023-2025 yillar) - kengaytirish va takomillashtirish: inklyuziv maktablar sonini oshirish, sifatni yaxshilash, monitoring tizimini joriy etish.

O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2022 yil 21 iyundagi 341-son qaroriga ko'ra, inklyuziv ta'lim joriy etilgan maktablarga yillik subsidiyalar ajratish tartibi belgilandi. Bu qaror moliyaviy barqarorlikni ta'minlashga qaratilgan.¹¹

⁸OECD. Education at a Glance: OECD Indicators. Paris: OECD Publishing, 2024.

⁹Pulte Institute for Global Development. Education Gets More Inclusive in Uzbekistan. Notre Dame: University of Notre Dame, 2023.

¹⁰Euronews. How Uzbekistan is pushing inclusive education. Brussels: Euronews, December 2024.

¹¹O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2022 yil 21 iyundagi 341-son qarori.

1-jadval
O‘zbekistonda inklyuziv ta’limning rivojlanish dinamikasi (2020-2024 yillar)

Ko‘rsatkich	2020-2021	2022-2023	2023-2024	O‘shish, %
Inklyuziv maktablar soni	87	225	530	509%
Maxsus ehtiyojli o‘quvchilar	320	756	1195	273%
Qiz o‘quvchilar ulushi	32%	35%	37,6%	+5,6 p.p.
Maxsus pedagoglar soni	45	78	115	156%
O‘tkazilgan treninglar	4	8	12	200%
Trening ishtirokchilari	450	1800	3680	718%
Qo‘llab-quvvatlangan hududlar	5	10	14	180%
1-sinf o‘quvchilari	120	312	515	329%

Manba: O‘zbekiston Respublikasi Maktabgacha va maktab ta’limi vazirligi ma’lumotlari asosida muallif tomonidan tuzilgan.

UNICEF ma’lumotlariga ko‘ra, 2022 yil sentabr oyida O‘zbekistonning barcha hududlarida 225 ta umumta’lim maktabi eshiklarini nogironligi bo‘lgan bolalar uchun ochdi. Bu mamlakat ta’lim tarixida misli ko‘rilmagan qadam bo‘ldi.¹²

Hududiy tahlilga ko‘ra, inklyuziv ta’lim eng ko‘p joriy etilgan hududlar: Toshkent viloyati (65 ta maktab), Namangan viloyati (61 ta maktab), Toshkent shahri (52 ta maktab), Farg‘ona viloyati (47 ta maktab). Eng kam joriy etilgan hududlar: Navoiy viloyati (17 ta maktab), Sirdaryo viloyati (16 ta maktab), Xorazm viloyati (18 ta maktab).

Children and Youth Services Review jurnalida chop etilgan tadqiqotga ko‘ra, Markaziy Osiyo mamlakatlarida, shu jumladan O‘zbekistonda, o‘qituvchilar munosabati segregatsion “defektologiya” yondashuvidan inklyuziv ta’limga sezilarli darajada

¹²UNICEF. UNICEF applauds Uzbekistan Government's leadership on inclusive education. Tashkent: UNICEF Press Release, September 2022.

o‘zgargan. Tadqiqotda Qozog‘iston, Qirg‘iziston, Tojikiston va O‘zbekistondan 869 nafar o‘qituvchi so‘rovdan o‘tkazilgan.¹³

Xorijiy metodikalarni mahalliy sharoitga moslashtirish quyidagi yo‘nalishlar bo‘yicha amalga oshirilmoqda:

Birinchi, o‘quv dasturlarini moslashtirish: xalqaro standartlar asosida milliy o‘quv dasturlari ishlab chiqilmoqda. UNICEF qo‘llab-quvvatlashi bilan yangi kompetensiyaga asoslangan, inklyuziv va gender-sezgir o‘quv dasturlari yaratilgan.

O‘zbekistonda defektologiya fanining rivojlanishi 1967 yilda Nizomiy nomidagi Toshkent davlat pedagogika institutida Oligofrenopedagogika va logopediya kafedrasida tashkil etilishi bilan boshlangan. S.Sh. Aitmetova O‘zbekistondan defektologiya bo‘yicha birinchi olim sifatida aspiranturaga yuborilgan va 1963 yilda dissertatsiya himoya qilgan.¹⁴

Ikkinchi, pedagog kadrlarni tayyorlash: 2021-2022 o‘quv yilidan boshlab inklyuziv ta‘lim joriy etilgan maktablar rahbarlari, psixologlari va o‘qituvchilari uchun yillik 72 soatlik maxsus treninglar tashkil etilgan. Treninglarga mahalliy mutaxassislar bilan bir qatorda Rossiya, Belarus, Qozog‘iston va Yaponiyadan ekspertlar jalb qilingan.

Uchinchi, infratuzilmani moslashtirish: UNICEF ko‘rsatmalariga muvofiq, maktab binolarini Universal dizayn tamoyillari asosida qayta jihozlash ishlari olib borilmoqda. Toshkentda namuna maktabi qurilgan bo‘lib, u kelajakda boshqa maktablar uchun andoza bo‘lib xizmat qiladi.

Maktabgacha va maktab ta‘limi vazirligi ma‘lumotlariga ko‘ra, 2023-2024 o‘quv yilida inklyuziv ta‘lim joriy etilgan maktablarda 1195 nafar maxsus ehtiyojli bola ta‘lim olmoqda. Ularning 515 tasi 1-sinfda, 401 tasi 2-sinfda, 245 tasi 3-sinfda o‘qimoqda.¹⁵

Sovet davridagi “defektologiya” yondashuvi bolani “nuqsonli” deb hisoblash va uni jamiyatdan ajratishga asoslangan edi. Markaziy Osiyodagi postsovyet davlatlarida maxsus

¹³Children and Youth Services Review. Teachers' attitudes towards inclusive education in Central Asia. – 2024. – Vol. 160. – Article 107552.

¹⁴Aitmetova S.Sh. O'zbekistonda defektologiya fanining rivojlanishi. – Toshkent: Fan, 1975. – B. 12-28.

¹⁵O'zbekiston Respublikasi Maktabgacha va maktab ta'limi vazirligi. Inklyuziv ta'lim to'g'risida ma'lumot. – Toshkent, 2024.

ehtiyojli bolalarning ta'limga cheklangan kirish imkoniyati masalalariga yetarli e'tibor berilmagan. Yangi mustaqil davlatlar sovet merosidan sezilarli darajada ta'sirlangan.¹⁶

Ta'lim samaradorligini baholashda quyidagi mezonlardan foydalanilgan: 1) ta'limga qamrab olish darajasi - maxsus ehtiyojli bolalarning necha foizi ta'lim olayotgani; 2) sifat ko'rsatkichlari - o'zlashtirish darajasi, ijtimoiy moslashuv; 3) resurslar ta'minoti - pedagoglar, jihozlar, o'quv materiallari.

J. Piaget nazariyasiga ko'ra, bolaning kognitiv rivojlanishi ma'lum bosqichlar ketma-ketligida kechadi. Maxsus ehtiyojli bolalar uchun bu bosqichlar sekinroq o'tishi mumkin, ammo tegishli qo'llab-quvvatlash bilan ular ham shu bosqichlarni muvaffaqiyatli o'tishi mumkin.¹⁷

Tadqiqot natijalari quyidagi asosiy tendentsiyalarni ko'rsatdi:

Birinchi, ta'limga qamrab olish darajasi sezilarli oshgan: 2020 yilda maxsus ehtiyojli bolalarning taxminan 75 foizi maxsus maktablarda segregatsion sharoitda o'qigan bo'lsa, 2024 yilga kelib inklyuziv ta'lim joriy etilgan maktablar soni 6 barobardan ortiq oshdi.

Ikkinchi, qiz bolalarning ishtiroki oshmoqda: 2020 yilda maxsus ehtiyojli qiz bolalar ulushi 32 foizni tashkil etgan bo'lsa, 2024 yilda bu ko'rsatkich 37,6 foizga yetdi. Bu gender tengligini ta'minlash yo'lida muhim qadam.

Uchinchi, pedagog kadrlar soni oshgan: inklyuziv maktablarda ishlaydigan maxsus pedagoglar soni 45 tadan 115 taga yetdi. Biroq, bu soni yetarli emas va qo'shimcha kadrlar tayyorlash zarur.

MUHOKAMA

O'zbekiston Respublikasining 2008 yilda qabul qilingan "Nogironligi bo'lgan shaxslarning huquqlari to'g'risida"gi Qonuni maxsus ehtiyojli shaxslarning ta'lim olish

¹⁶SpringerLink. Inclusive Human Rights Education in Tajikistan. Springer Nature, 2023.

¹⁷Piaget J. The Psychology of Intelligence. London: Routledge, 1950. – P. 45-67.

huquqini kafolatlaydi. Qonunga ko‘ra, nogironligi bo‘lgan shaxslar bepul ta‘lim olish, o‘quv yurtlarida o‘qish, kasbiy tayyorgarlikdan o‘tish huquqiga ega.¹⁸

O‘zbekiston 2021 yil 7 iyunda BMT Nogironligi bo‘lgan shaxslar huquqlari to‘g‘risidagi Konventsiyasiga qo‘shildi. Konventsiyaning 24-moddasi inklyuziv ta‘lim huquqini belgilaydi. Ushbu xalqaro hujjat mamlakatda inklyuziv ta‘limni rivojlantirish uchun muhim huquqiy asos yaratdi.¹⁹

“Yangi O‘zbekiston taraqqiyot strategiyasi 2022-2026 yillar” inklyuziv ta‘limni ustuvor yo‘nalishlardan biri sifatida belgilaydi. Strategiyada nogironligi bo‘lgan shaxslarni o‘qitish va ishga joylashtirish tizimlarini takomillashtirish, ularning ijtimoiy-iqtisodiy hayotda faol ishtirokini ta‘minlash maqsadlari ko‘rsatilgan.²⁰

Defektologiya atamasi BMT Bola huquqlari Konventsiyasi talablariga muvofiq “korreksion pedagogika” atamasiga almashtirildi. Demokratik huquqiy davlatda barcha fuqarolar teng huquqlarga ega bo‘lganligi sababli, “nuqsonli bola” atamasi o‘rniga “maxsus ehtiyojli bola” atamasi qo‘llanila boshlandi.²¹

Toshkent davlat pedagogika universiteti Korreksion pedagogika kafedrasining tadqiqot ishlari O‘zbekiston Respublikasining “Ta‘lim to‘g‘risida”gi Qonuni va “Maxsus yordamga muhtoj bolalarni o‘qitish jarayonini takomillashtirish” yo‘nalishi bo‘yicha olib borilmoqda. Bundan tashqari, 2001 yilda Samarqand davlat universiteti Pedagogika fakultetida defektologiya kafedrasini ochildi.²²

Segregatsion yondashuvdan inklyuziv ta‘limga o‘tish quyidagi qiyinchiliklarni keltirib chiqardi: birinchidan, jamiyatda maxsus ehtiyojli bolalarga nisbatan stereotiplar va noto‘g‘ri tasavvurlar hali ham mavjud; ikkinchidan, maktab infratuzilmasi ko‘pincha maxsus ehtiyojli bolalar uchun moslashtirilmagan; uchinchidan, malakali pedagog kadrlar yetishmaydi.

¹⁸O‘zbekiston Respublikasi “Nogironligi bo‘lgan shaxslarning huquqlari to‘g‘risida”gi Qonuni. 2008 yil.

¹⁹BMT Nogironligi bo‘lgan shaxslar huquqlari to‘g‘risidagi Konventsiya. 2006 yil.

²⁰O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “Yangi O‘zbekiston taraqqiyot strategiyasi 2022-2026 yillar” Farmoni.

²¹European Journal of Research and Reflection in Educational Sciences. Current Issues of Defectology. – 2020. – Vol. 8. – No. 12.

²²Toshkent davlat pedagogika universiteti. Korreksion pedagogika kafedrasini tarixi. – Toshkent: TDPU, 2022.

USAID qo'llab-quvvatlagan SHARE kooperativ shartnomasi doirasida O'zbekistonda inklyuziv ta'limni mustahkamlash bo'yicha "tezkor tizimlar" diagnostik tadqiqoti o'tkazildi. Tadqiqot natijalariga ko'ra, ustuvor yo'nalishlar aniqlandi: pedagoglar va mutaxassislar o'rtasida hamkorlikni kuchaytirish, ota-onalar, o'qituvchilar va davlat idoralari o'rtasida samarali muloqotni ta'minlash, inklyuziv siyosat uchun resurslarni yetarli ajratish.²³

Osiyo taraqqiyot banki (ADB) O'zbekistondagi ta'lim sektori loyihalarini qo'llab-quvvatlamoda, shu jumladan STEM o'rta ta'limda dasturi. Bu loyiha inklyuziv ta'limni ham qamrab oladi va maxsus ehtiyojli o'quvchilar uchun STEM ta'limini osonlashtirish choralari o'z ichiga oladi.²⁴

Jahon banki "O'zbekistonda ta'limni modernizatsiya qilish" loyhasini amalga oshirmoqda. Loyiha doirasida maktab infratuzilmasini yaxshilash, o'qituvchilar malakasini oshirish va inklyuziv ta'limni joriy etish ishlari olib borilmoqda.²⁵

Xalqaro hamkorlik quyidagi yo'nalishlarda amalga oshirilmoqda: 1) texnik yordam - xalqaro ekspertlar jalb qilingan trening va seminarlar; 2) moliyaviy qo'llab-quvvatlash - loyihalar uchun grantlar va kreditlar; 3) tajriba almashinuvi - chet el maktablariga tashriflar va konferentsiyalar; 4) o'quv materiallari - xalqaro standartlarga muvofiq ishlab chiqilgan darsliklar va qo'llanmalar.

Salamanka deklaratsiyasi (1994) inklyuziv ta'limning xalqaro standartlarini belgilagan. Deklaratsiyaga ko'ra, oddiy maktablar inklyuziv yo'nalishga ega bo'lishi kerak va bu diskriminatsiyaga qarshi kurashning eng samarali vositasi hisoblanadi. O'zbekiston ushbu tamoyillarni bosqichma-bosqich joriy etmoqda.²⁶

Tadqiqot natijalariga ko'ra, quyidagi asosiy muammolar aniqlandi:

Birinchi, infratuzilma muammolari: UNICEF ISHONCH 2030 loyihasi doirasida o'tkazilgan baholashga ko'ra, O'zbekistonning 14 ta hududidagi 50 ta

²³USAID. Supporting Inclusive Education in Uzbekistan. Washington: USAID, 2023.

²⁴Asian Development Bank. Education Sector Assessment for Uzbekistan. Manila: ADB, 2024.

²⁵World Bank. Uzbekistan Education Modernization Project. Washington: World Bank, 2023.

²⁶Salamanka deklaratsiyasi va maxsus ta'lim ehtiyojlari bo'yicha harakatlar doirasi. UNESCO, 1994.

maktabdan faqat 16 foizi kirish pandusiga, hech biri esa maxsus hojatxonalarga, taktil plitalarga yoki maxsus qo‘l yuvish joylariga ega emas.

Ikkinchidan, kadrlar yetishmasligi: hozirda inklyuziv maktablarda 115 ta maxsus pedagog ishlaydi, bu ehtiyojning taxminan 30-40 foizini qoplashi mumkin. Tuman (shahar) maktabgacha va maktab ta’limi bo‘limlarining psixolog-metodistlari uchun trening kurslari hali tashkil etilmagan.

O‘zbekiston Oliy Majlisi tomonidan 2023-2025 yillar uchun Nogironligi bo‘lgan shaxslar huquqlari Konventsiyasi qoidalarini amalga oshirish bo‘yicha Milliy harakatlar rejasi qabul qilindi. Reja inklyuziv ta’limni kengaytirish, infratuzilmani yaxshilash va kadrlar tayyorlashni nazarda tutadi.²⁷

Uchinchidan, jamiyat ongini o‘zgartirish: ba’zi maktab rahbarlari va ota-onalar hali ham maxsus ehtiyojli bolalarni oddiy bolalardan ajratib o‘qitish kerak deb hisoblaydi. Bu stereotiplarni bartaraf etish uchun keng ko‘lamli tushuntirish ishlari olib borilishi lozim.

Vygotskiyning ijtimoiy-madaniy paradigmasi maxsus ta’limda muhim ahamiyatga ega. Uning ta’kidlashicha, nogironlik biologik nuqson emas, balki ijtimoiy munosabatlar natijasidir. Shuning uchun, inklyuziv muhit yaratish orqali maxsus ehtiyojli bolalar to‘laqonli rivojlanishi mumkin.²⁸

Tadqiqot natijalariga asoslanib, quyidagi tavsiyalar ishlab chiqilgan:

Birinchi, kadrlar tayyorlash tizimini kengaytirish: pedagogika universitetlarida maxsus ta’lim yo‘nalishini mustahkamlash, mavjud o‘qituvchilar uchun qayta tayyorlash kurslarini tashkil etish, xalqaro ekspertlar bilan hamkorlikni davom ettirish.

Ikkinchi, maktab infratuzilmasini moslashtirish: barcha yangi qurilayotgan maktablarni Universal dizayn tamoyillari asosida loyihalash, mavjud maktablarni bosqichma-bosqich qayta jihozlash, maxsus jihozlar va texnologiyalar bilan ta’minlash.

²⁷O‘zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi. Nogironligi bo‘lgan shaxslar huquqlari Konventsiyasi qoidalarini amalga oshirish bo‘yicha Milliy harakatlar rejasi 2023-2025. – Toshkent, 2023.

²⁸Gindis B. The Social/Cultural Implication of Disability: Vygotsky's Paradigm for Special Education // Educational Psychologist. – 1995. – Vol. 30. – No. 2. – P. 77-81.

Uchinchidan, jamiyat ongini o‘zgartirish: ommaviy axborot vositalari orqali tushuntirish ishlari olib borish, mahallalarda seminar va treninglar tashkil etish, muvaffaqiyatli namunalarni keng targ‘ib qilish.

Yevropa Ittifoqi Tashqi harakatlar xizmati (EEAS) ma’lumotlariga ko‘ra, O‘zbekiston 2024 yilda ta’lim sohasini rivojlantirishga katta e’tibor qaratmoqda. Ta’lim sohasini qo‘llab-quvvatlash 2030 strategiyasini amalga oshirishning muhim omili hisoblanadi.²⁹

XULOSA

Tadqiqot natijalariga asoslanib, quyidagi xulosalar chiqariladi:

Birinchi, O‘zbekistonda maxsus ta’lim metodikasi mustaqillik davrida sezilarli o‘zgarishlarga duch keldi. Sovet davridan meros qolgan “defektologiya” yondashuvidan zamonaviy inklyuziv ta’lim kontsepsiyasiga o‘tish jarayoni jadal davom etmoqda. 2020-2024 yillarda inklyuziv maktablar soni 87 tadan 530 tagacha (509 foiz) oshdi.

Ikkinchi, qonunchilik bazasi sezilarli darajada takomillashtirildi. PF-4860-son Farmon, Vazirlar Mahkamasining 341-son qarori, BMT Nogironligi bo‘lgan shaxslar huquqlari Konventsiyasiga qo‘shilish kabi muhim hujjatlar inklyuziv ta’limning huquqiy asosini mustahkamladi.

Uchinchi, xorijiy metodikalarning mahalliy sharoitga moslashtirilishi samarali olib borilmoqda. UNICEF, USAID, Jahon banki, ADB va boshqa xalqaro tashkilotlar bilan hamkorlik texnik yordam, moliyaviy qo‘llab-quvvatlash va tajriba almashinuvi imkonini yaratmoqda.

To‘rtinchi, ta’lim samaradorligi oshmoqda. Maxsus ehtiyojli o‘quvchilar soni 320 tadan 1195 tagacha (273 foiz) oshdi, qiz bolalar ulushi 32 foizdan 37,6 foizgacha o‘tdi, maxsus pedagoglar soni 45 tadan 115 tagacha ko‘paydi.

Beshinchi, bir qator muammolar mavjud bo‘lib qolmoqda: maktab infratuzilmasining yetarli moslashtirilmaganligi (faqat 16 foiz maktab standartlarga javob

²⁹EEAS. Uzbekistan Country Platform 2024: Strategic Focus on Education. Brussels: European External Action Service, 2024.

beradi), malakali kadrlar yetishmasligi (ehtiyojning 30-40 foizi qoplanadi), jamiyatda stereotiplarning saqlanib qolishi.

O‘zbekiston Respublikasi Statistika qo‘mitasi ma’lumotlariga ko‘ra, mamlakatda 600 mingdan ortiq nogironligi bo‘lgan shaxs yashaydi. Ularning sezilarli qismi maktab yoshidagi bolalar bo‘lib, inklyuziv ta’lim tizimini yanada kengaytirish zarurligini ko‘rsatadi.³⁰

Xulosa qilib aytganda, O‘zbekistonda maxsus ta’lim metodikasi 1991-2025 yillarda tarixiy taraqqiyotning muhim bosqichlarini bosib o‘tdi. Segregatsion yondashuvdan inklyuziv ta’limga o‘tish jarayoni davom etmoqda va bu borada sezilarli yutuqlar qo‘lga kiritilgan. Biroq, barcha maxsus ehtiyojli bolalarga sifatli ta’lim berish uchun infratuzilma, kadrlar va jamiyat ongini o‘zgartirish bo‘yicha qo‘shimcha sa’y-harakatlar talab etiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. UNESCO. Policy Guidelines on Inclusion in Education. – Paris: UNESCO, 2009.
2. Vygotskiy L.S. Defektologiya asoslari. Tanlangan asarlar. 5-jild. – Moskva: Pedagogika, 1983.
3. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining PF-4860-son Farmoni. – Toshkent, 2020.
4. UNICEF Uzbekistan. Situation Analysis on Children and Adults with Disabilities. – Tashkent: UNICEF, 2019.
5. Montessori M. The Montessori Method. – New York: Frederick A. Stokes Company, 1912.
6. O‘zbekiston Respublikasi “Ta’lim to‘g‘risida”gi Qonuni. – Toshkent, 1997.
7. Bodrova E. Vygotsky and Montessori: One Dream, Two Visions // Montessori Life. – 2003. – Vol. 15.
8. OECD. Education at a Glance: OECD Indicators. – Paris: OECD Publishing, 2024.

³⁰O‘zbekiston Respublikasi Statistika qo‘mitasi. Ta’lim sohasida statistik ma’lumotlar. – Toshkent: Stat.uz, 2024.

9. Pulte Institute. Education Gets More Inclusive in Uzbekistan. – Notre Dame: University of Notre Dame, 2023.
10. Euronews. How Uzbekistan is pushing inclusive education. – Brussels: Euronews, 2024.
11. Children and Youth Services Review. Teachers' attitudes towards inclusive education. – 2024. – Vol. 160.
12. Aitmetova S.Sh. O‘zbekistonda defektologiya fanining rivojlanishi. – Toshkent: Fan, 1975.
13. Piaget J. The Psychology of Intelligence. – London: Routledge, 1950.
14. BMT Nogironligi bo‘lgan shaxslar huquqlari to‘g‘risidagi Konventsiya. – 2006.
15. Salamanka deklaratsiyasi. – UNESCO, 1994.